

“Bolesti i ljudi - vječni suparnici” - zdravstvo na području Podžupanija bjelovarske i križevačke 1874. - 1884.*

ŽELJKO KARAULA

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Banovine Hrvatske 26
HR-4300 Bjelovar

Primljeno/Received: 20. 09. 2009.
Prihvaćeno/Accepted: 10. 11. 2009.

Autor opisuje zdravstvene prilike hrvatskih sela i gradova (Bjelovar, Križevci i okolica) u razdoblju od 1877. do 1890. godine, a prema izvještajima Liečničkog viestnika, te još nekih drugih izvora. U radu se ukazuje na probleme ustrojavanja modernog zdravstva, bolničkog liječenja i liječničke skrbi na tom području, kao i statističke tablice oboljelih od raznih bolesti, iz kojih se vidi veliki broj smrtnosti među pučanstvom, posebno djecom.

Ključne riječi: podžupanije, Bjelovar, Križevci, zdravstvo, zarazne bolesti, Liečnički viestnik, smrtnost djece.

Uvod

Proces ustrojavanja moderne zdravstvene službe u Hrvatskoj i Slavoniji u drugoj je polovici 19. stoljeća, pa čak i nešto ranije, započeo paralelno s uređenjem prvih oblika osiguranja od bolesti ili nesreće na radnom mjestu. Taj važan proces uređenja zdravstvene službe, uspostavljanja nadzora nad njom, ali i njena moderna zakonodavna regulacija, u drugoj je polovici 19. stoljeća imala veliki javni te socijalni značaj za razvitak Hrvatske i Slavonije. Prve ideje o uređenju zdravstvenog sustava, posebice ideju o uvođenju općinskih liječnika, formulirali su zagrebački liječnici na svom skupu u veljači 1850. godine, no njihovi prijedlozi nisu bili prihvaćeni, dok su iste godine donesena su Načela javnoga medicinskog uprav-

ljanja za cijelu Monarhiju.¹ Načela su na najnižoj razini predviđjela samo kotarske liječnike, a ne i općinske koji bi bolje mogli zadovoljiti potrebe cijelog stanovništva. *Zakon ob uređenju zdravstva* u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji svjetlo je dana ugledao 1874. godine, u vrijeme značajnih reformi koje je provodio ban Mažuranić.² Tim je zakonom Kraljevska zemaljska vlada pod svoj nadzor stavila cjelokupno zdravstvo, dakle i privatno, a ne samo javno. Dvadeset godina kasnije, 1894. godine, donijet je novi zakon kojim se organizacija javne zdravstvene službe propisuje mnogo detaljnije, a s ciljem omogućavanja realizacije potpune brige za narodno zdravlje.

* Ovaj rad je predstavljen na stručno-znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem u Križevcima u organizaciji Visokog gospodarskog učilišta iz Križevaca pod temom “Razvoj, identitet i okoliš” međuregionalni aspekti od 26. travnja 2008. godine. Rad je dio znanstvenog projekta “Povijest grada Bjelovara” od njegovih početaka do kraja Domovinskog rata” koji podupiru Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti iz Zagreba, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) u Bjelovaru i Grad Bjelovar.

1 Više o uvođenju modernog zdravstvenog sustava i zakonodavstava u Hrvatskoj i Slavoniji tokom 19. stoljeća vidi u: SREMAC, Đuro, ŽUŽA, Branko (2002): *Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo 1830.-1941.* Školska knjiga, Zagreb., VITALE, Branko (2007): *Četiri stoljeća javnoga zdravstva i biomedicine u Hrvatskoj* Knjiga na stranom jeziku / *Book in foreign language. Mala zemlja duge medicinske tradicije u globalnoj medicini 21. stoljeća*, Medicinska naklada, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Zagreb.

2 Zakon ob uređenju zdravstva u Hrvatskoj i Slavoniji od 15. studenoga 1874. U: ur. Milivoj VEŽIĆ (1884): *Pomoćnik za javnu upravu. Sbirka najvažnijih zakonah i naredabah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju, i o narodno gospodarskoj prigledbi u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojeno bivšom hrv-slav. Krajinom.* Nakladom Akademijske knjižare L. Hartmana, Zagreb, 314-319.

Godine 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji ųivjelo je 1.892.499 stanovnika, od kojih se njih 87 % bavilo poljoprivredom. Od urbanih naselja bilo je samo osam naselja koja su imala viųe od 5.000 stanovnika. Preobraųaj seoskih sredina u urbanizirane zajednice tekao je vrlo sporo. Gradsko stanovniųtvo 1890. godine Āinilo je samo 7 % ukupnog stanovniųtva Hrvatske i Slavonije. No, i ti gradovi, u usporedbi s gradovima Zapadne Europe, bili su maleni, odnosno, bili su tek “otoci u ruralnom moru”.³

Prema DesplatoviĀ, grad i selo su bili dva svijeta. Na selu se joų ųivjelo po pravilima seljaĀke predaje i kulture, dok su u gradovima nove graĀanske elite promicale identifikaciju s europskom kulturom i modernizacijskim idejama tadaųnje Europe.⁴ Industrijska revolucija, koja je ubrzala razvoj meĀunarodnog prometa i umnogome intenzivirala eksploataciju kolonijalnih posjeda, sredinom 19. stoljeĀa imala je i svoju negativnu stranu. Doųlo je do brzog prenoųenja mnogih teųkih zaraznih oboljenja, ųto je prisililo drųave da nad putnicima i robom provode strogu i dugu karantenu. Na inicijativu Francuske, 1851. godine odrųzana je i prva meĀunarodna zdravstvena konferencija u Parizu na kojoj se raspravljalo o uvoĀenju mjera za sprjeĀavanje unoųenja i ųirenja zaraznih bolesti.⁵

Drugu polovicu 19. stoljeĀa obiljeųava procvat prirodnih znanosti, pa time i uzlet medicine. Tada nastaju moderni medicinski zavodi i laboratoriji, grade se specijalizirane bolnice i klinike, dolazi do specijalizacija unutar medicinskih grana. U svemu tome, a u okvirima svojih moguĀnosti, kao dio Habsburųke monarhije, kasnije Austro-Ugarske, participirala je i tadaųnja Kraljevina Hrvatska i Slavonija. U vrijeme banovanja Ivana MaųuraniĀa (1873-1880) pokrenut je Āitav niz modernizacijskih postupaka, te je u sklopu toga donesen Zakon o ureĀenju zdravstva na podruĀju

kraljevina Hrvatske i Slavonije. Tim je Zakonom odreĀena organizacijska struktura zdravstvenih ustanova na drųavnoj, ųupanijskoj, podųupanijskoj, opĀinskoj i gradskoj razini. Tim zakonom su uspostavljeni drųavni lijeĀnici i diplomirane primalje u ųupanijama, kotarevima i gradovima. LijeĀnici u drųavnoj sluųbi moraju da budu diplomanti opĀe medicine ili kirurgije i morali su znati hrvatski jezik. Medicina je postala djelatnost vlade, a lijeĀnici drųavni sluųbenici. Time je naĀinjen znatan pomak u zdravstvu i zdravstvenom zakonodavstvu.

Usprkos tome, zdravstvene prilike na cijelom podruĀju Hrvatske i Slavonije tijekom cjelokupnog 19. stoljeĀa, pa sve do 1918. godine, dakle sloma Austro-Ugarske, bile su bez izuzetka vrlo loųe. Glavni uzrok takvog stanja bio je nedostatak novca za zdravstvo, ųto je uzrokovalo nedostatan broj bolnica ili bolniĀkih kreveta. Tako su 1872. godine na podruĀju Hrvatske i Slavonije bile samo 22 bolnice, na civilnom i vojnom dijelu. Na jednu bolnicu je dolazilo oko 80.000 stanovnika.⁶ No moųe se primijetiti da je veĀ poĀetkom 20. stoljeĀa zabiljeųen odreĀeni napredak, jer je veĀ 1905. godine na 2.560.903 stanovnika s podruĀja Hrvatske i Slavonije bilo 42 bolnice, ųto je znaĀilo 61.000 stanovnika po jednoj bolnici.⁷

Administrativna podjela Hrvatske i Slavonije na ųupanije i podųupanije te kratka povijest osnutka bolnica u Bjelovaru i Kriųevcima

Za promatranje nekih tadaųnjih osobitosti zdravstvenih prilika, neobiĀno je vaųno upoznati se i s organizacijom ili bolje reĀeno reorganizacijom ovih ųupanija koje je u navedenom razdoblju sustavno provela i provodila uprava Austrijskoga Carstva / Austro-Ugarske. U vrijeme neoapso-

3 DESPLATOVIĀ MURRAY, Elinor (1999): Zdravstvene prilike na hrvatskom selu krajem 19 stoljeĀa i uloga opĀinskih lijeĀnika, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 267., VRANJEų ųOLJAN, Boųena (1991): *Stanovniųtvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeĀa*, Zagreb.

4 DESPLATOVIĀ, Zdravstvene prilike na hrvatskom selu krajem 19 stoljeĀa i uloga opĀinskih lijeĀnika, 267.

5 VALENTIĀ, Mirko (1987): *Bitne odrednice razvoja sanitarnog kordona u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini. Sanitarni kordon nekad i danas*, Zagreb, 23.

6 GRMEK, Mirko Draųen, BELICZA, Biserka (1980-1990): *Bolnice, Enciklopedija Jugoslavije*, II. Izdanje, sv. 6. Zagreb, 61. Vaųno je istaknuti da je odlukom Sabora iz 1861. godine predviĀeno osnivanje medicinskog fakulteta, te da je car Franjo Josip I. odobrio Zakon o osnivanju sveuĀiliųta u Zagrebu 1874. godine sa Āetiri fakulteta. MeĀutim, zbog velike koliĀine potrebnih financijskih sredstava za otvaranje medicinskog fakulteta, on je otvoren tek 1918. godine.

7 ORIOVĀANIN, Fran Gundrum (1909): *Zdravstvena sluųba u Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1905*, Zagreb, 10.

lutizma županije prestaju biti plemićke institucije i postaju posredna tijela između banske vlade i kotara. U nagodbenom razdoblju upravna su tijela uglavnom izravno podređena vladi. Suženu samoupravu ostvaruju putem županijske skupštine i upravnoga odbora. Njihov broj, stvarna i teritorijalna nadležnost mijenjani su više puta. Od 1850. do 1886. čak šest puta. Novim Zakonom o ustrojstvu političke uprave iz 1874. godine, izvršena je podjela građanske Hrvatske na osam županija: Zagrebačku, Riječku, Varaždinsku, Križevačku, Bjelovarsku, Osječku, Požešku i Vukovarsku. Županije su podijeljene na kotare koji dobivaju naziv podžupanije.⁸ Bjelovarska županija je podijeljena na dvije podžupanije sa sjedištima u Križu i Bjelovaru (u bjelovarskoj podžupaniji bila su ova mjesta: Bjelovar, Đurđevac, Garešnica, Grubišno Polje), kao i Križevačka: sa sjedištima u Koprivnici i Križevcima (križevačkoj podžupaniji pripadala su ova mjesta: Križevci, Vrbovec, Sv. Ivan Žabno, Ivanjska).⁹ Sve zakonske promjene počele su djelovati od 31. svibnja 1875. godine. Umjesto velikog broja kotareva uspostavljen je manji broj podžupanija. Županijske oblasti postaju upravne oblasti prvog stupnja, podređene neposredno vladi kao drugoj i konačnoj instanci. Županije su po novom zakonu zadržale neznatan, bolje reći reducirani stupanj samouprave. Umjesto županija, podžupanije sada postaju upravne oblasti. Ukupno je u Hrvatskoj i Slavoniji bilo dvadeset podžupanija. U njihov djelokrug spadali su poslovi unutarnje uprave, bogoštovlja i nastave te zajednički poslovi određeni Nagodbom. Budući da je 1881. godine cijela Vojna krajina razvojačena i stavljena pod upravu bana, u Kraljevini je Hrvatskoj slijedila nova podjela upravne vlasti. Novi Zakon o ustrojstvu županija i kotara stupio je na snagu 1. ožujka 1886. godine. Prostor Kraljevine Hrvatske podijeljen je na osam upravnih županija: Ličko-krbavsku, Modruško-riječku, Zagrebačku, Bjelovarsko-križevačku, Požešku, Virovitičku i Srijemsku. Ponovnim spajanjem Bjelovarske i Križevačke županije došlo je i do nove podjele kotara. Bjelovarsko-križevačku županiju tada čine

sljedeći kotarevi: Bjelovar, Đurđevac, Koprivnica, Grubišno Polje, Garešnica, Čazma, Križevci i Kutina.¹⁰

U gradu Bjelovaru, u drugoj je polovici 19. stoljeća izgrađena Zemaljska bolnica Varaždinske vojne granice koja je, kao druga vojna bolnica, u funkciji i danas. O prvoj vojnoj bolnici ima malo pouzdanih podataka, no pretpostavlja se da je izgradnjom Grada, od 1756. godine izgrađena i bolnica, o čemu postoji i “dokaz”, jer je na starom planu grada Bjelovara iz 1760. ucrtana bolnica, te je, prema legendi, navedena kao *Militäir und Burger Spital*. Prema nekim drugim podacima, prva je bolnica osnovana 1782. godine.¹¹ Uglavnom, druga se bolnica počela izgrađivati 1843., a službeno je otvorena 1846. godine.¹² Na području sjeverozapadne Hrvatske ta je bolnica najstarija. Iako je bila vojnog značaja, na liječenje je primala i civilne osobe iz Vojne krajine. Poseban značaj bjelovarske bolnice i u prethodnom su razdoblju činili kirurzi-ranarnici, koji su u Bjelovar došli kada se on počeo ustrojivati kao grad i kada su se, polovicom 18. stoljeća, naseljavale krajiške pukovnije u okolnim naseljima duž Vojne krajine. Kirurzi-ranarnici su obavljali svoju službu kao vojni (trupni: pukovnijski, bataljanski, husarski), bolnički i gradski kirurzi. Uz svakodnevni posao kirurga i porodničara, obavljaju mrtvozorstva i sudske obdukcije. Izmjenjivali su se kao bolnički liječnici-kirurzi. Kao profil zdravstvenog radnika, kirurg-ranarnik se do druge polovice 19. stoljeća školuje u kirurško-medicinskim akademijama Austrijskog carstva.¹³ Ravnatelj bolnice bio je pukovnijski liječnik, a upravitelj narednik. Bol-

8 SMREKAR, Milan (1899): *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga prva, I. Granitz, Zagreb, 128.

9 *Sbornik zakona i naredbah valjanih za Hrvatsku i Slavoniju, godina 1875.*, Zagreb, 1876., komad V., br.8., 41.-51.

10 DUBRAVICA, Branko (2001): Političko teritorijalna podjela i opseg civilne Hrvatske u godinama sjedinjenja sa vojnom Hrvatskom 1871.-1886., *Politička misao* 3., 163-164. Vidi i: DUBRAVICA, Branko (2000): *Političko-teritorijalni ustroj Hrvatske do 1918.*, Velika Gorica.

11 VALENTIĆ, Mirko (1981): *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja sa Hrvatskom 1849.-1881.*, Zagreb, 17. Postoji i podatak iz matičnih knjiga vjenčanih i umrlih u Bjelovaru iz XVIII. stoljeća gdje se uz prezimena spominje i njihova profesija, većinom vojnih liječnika, kirurga i ljekarnika. BRLIĆ, A (1950): Kirurzi, liječnici i ljekarnici u bjelovarskim maticama XVIII stoljeća, *Liječnički vjesnik*, br. 1., 41. Glavni razlog nedostatka arhivske građe o bolnicama u Bjelovaru su ratne okolnosti (1941-1945) koje su uništile spomenutu građu. No, s obzirom da je upravu nad Vojnom krajinom vršio Beč, sigurno tamo postoji i građa o bolnicama u Bjelovaru koju bi valjalo istražiti.

12 SREMAC, Đuro, VAJDIĆ, Katica (1985): Bolnica u Bjelovaru u našoj medicinskoj i legislativnoj prošlosti, *Acta Medicorum* 9, br. 3., Bjelovar, 11-12.

13 HABEK, Dubravko (2008): Kirurzi-ranarnici u Bjelovaru i bjelovarskom zavičaju u 18. i 19. stoljeću, *Liječnički vjesnik - glasilo hrvatskog liječničkog zbora*, br. 130., 311-317.

ničari su bili vojnici. Nakon razvojačenja Vojne krajine, bjelovarska je bolnica potpala pod upravu Bjelovarsko-križevačke županije, čime je postala županijska bolnica. Kad je potpala pod upravu Županije počeli su se objavljivati i izvještaji o njezinom radu. Za razdoblje od 1877. do 1889. godine izvješća o bjelovarskoj bolnici objavljena su u *Liečničkom vjestniku*, a za razdoblje od 1887. do 1915. u izvještajima upravnog odbora Bjelovarsko-križevačke županije.¹⁴

U Križevcima je, izgleda, postojala općinska bolnica, no prema poznatom križevačkom gradskom fiziku Franu Gundrumu, postojala je gradska bolnica, iako izgleda da ona, prema dosadašnjim saznanjima, nikada nije dobila pravo javnosti.¹⁵ No, treba napomenuti da je povijest bolnica u Hrvatskoj neistražena, pa su iznenađenja moguća.¹⁶ U *Liečničkom vjestniku* se povremeno pojavljuju podaci za gradsku bolnicu u Križevcima u kojima se napominje da je bolnički liječnik gradski fizik dr. Konarzewski.¹⁷ Samostan augustinaca u Križevcima za vrijeme tursko-austrijskih ratova neko je vrijeme služio kao vojna bolnica, sve do 1801. godine.

Treba napomenuti da je križevački kraj dao i prvo štampano djelo iz Vojne krajine koje govori o medicini, a napisao ga je liječnik iz Križevaca dr. Matija Petrović 1807. godine pod naslovom *Physiologia*; prema navodu "podpun užbenik fiziologije u stilu Roschlaubove medicinske romantike".¹⁸

Zdravstvene prilike u podžupanijama bjelovarskoj i križevačkoj od 1874. do 1890. godine

Od malog broja obrazovanih ljudi koji su tada u Hrvatskoj živjeli, djelovali, te poznavali

prilike na hrvatskom selu, upravo su liječnici predstavljali onu prethodnicu hrvatske inteligencije koja je počela opisivati život na selu, običaje hrvatskih seljaka (većinom s medicinskog aspekta) i počela uvoditi "moderni" život u svijet zaostalog seljačkog društva. Prema Desplatović: "Općinski liječnik nije imao laku zadaću. On je bio i liječnik, i sanitarac, i činovnik. Od njega se očekivalo da će cijepiti stanovništvo protiv boginja te izolirati i liječiti oboljele od zaraznih bolesti. Na njemu je bilo da spriječi djelovanje koje kakovih nadrilječnika, seoskih vračara, gatara i neobrazovanih puštača krvi na području njegove općine. On je morao pregledavati škole, crkve, krčme, ulice, jarke, klaonice, javne zgrade i trgove. Bio je i školski liječnik, a osim toga svakog je tjedna morao pregledavati i mjesne prostitutke i uza sve to poučavati seljake higijeni. ... liječiti uboge bez naplate i vještačiti na sudu. ... morao je voditi podrobne zapisnike o bolestima, liječenju putovanjima i troškovima."¹⁹ Hrvatskoj javnosti i organima vlasti, liječnici su, u svojim izvješćima i zapisima, prvi put počeli ukazivati na posvemašnju zapuštenost i nehigijenu na selu, koja uzima svoj danak, pritom, navodeći posve banalne primjere, primjerice, prljavost ruku i noktiju, koje se rijetko peru, te postaju leglo zaraze. Napominjao je Antun Radić u svom *Domu*: "koliko se samo puta dogodilo da je tko koga samo ogrebao noktom, pa se od toga načinilo veliko zlo, - jer pod noktom je bilo smrada i otrova. I zbilja u naše dane dokazali su liječnici, da se pod noktima leglo mnogih bolesti. Zato djeco čistite nokte. To je lijepo i vidjeti, a ne kao da si sa vranama ... dielio."²⁰

Zbog nedovoljnog broja obučenihi liječnika i zubara na tom području u to se doba među pukom posebno širilo "nadrilječništvo", pri čemu je poseban fenomen bila obitelj Niemčić kod Križevaca koja je "osvojila ne samo puk, već i inteligenciju i plemstvo, pa su stekli takovu podršku među njima, da je vlast i protiv svoga osvjedočenja često morala tolerirati njihovo "nadrilječništvo" i postigli su skoro ugled "hrvatskih Pasteura"²¹

14 MICULINIĆ, Rudolf (2003): Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice", *Bjelovarski zbornik* 6., Matica hrvatska ogranak Bjelovar i Opća bolnica Bjelovar, Bjelovar, 31-40. Vidi i: Drobac, Radomir (1989): Vila Marija, *Bjelovarski zbornik*, Gradski muzej Bjelovar, Prosvjeta, Bjelovar, 148.-151.

15 Higijenske prilike u bolnicama bile su uglavnom loše. Ukoliko se bolnica nije uspjela preurediti prema novim znanstvenim spoznajama, gubila je pravo javnosti.

16 HUSINEC, Franjo (2001): *Fran Gundrum Oriovčanin: gradski fizik u Križevcima*, Križevci, 101-102. Vidi i: HERMAN-KAURIĆ, Vijoleta (2003): Bolnice u Požeškoj županiji i sustav javne zdravstvene službe 1874.-1918., *Scrinia Slavonica* 3., Slavonski Brod, 260.

17 "Gradska bolnica u Križevciah", *Liječnički vjesnik*, br. 10., 1878., 152.

18 "Zdravstvo Hrvatsko-Slavonske vojne krajine", *Liječnički vjesnik*, br. 1., 1944., 24.

19 DESPLATOVIĆ, "Zdravstvene prilike na hrvatskom selu krajem 19 stoljeća i uloga općinskihi liječnika", 270.

20 "Vrag pod noktima", *Dom - list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk*, br. 5., (13. ožujak 1902.), 78.

21 KATIČIĆ, Vladimir (1944): Pregled gradiva za poviest zdravstva u Hrvatskoj i Slavoniji od god 1850. do 1919 do konca zdravstvene autonomije, *Liečnički viestnik*, br. 65., 297.

posebno po pitanju liječenja bjesnoće.²² Najbolji primjer odnosa seljaka prema liječnicima dao je Milan Kovačević, kotarski liječnik u Đurđevcu i općinski u Ferdinandovcu. On se tužio da k njemu dolazi malo ljudi sa akutnim, izlječivim bolestima. Seljaci njegova kotara i općine tražili su pomoć liječnika kada je već bilo prekasno da im se pomogne. Liječnik je obično došao sa svećenikom koji je došao dati im posljednju pomast.

Prema svjedočanstvu, kada se seljak razbolio najprije se obratio starijim ženama u obitelji, zatim susjedima, pa seoskoj vračari, potom vračaru iz susjednog sela, a tek onda “gospodinu” kotarskom liječniku. Liječnik je tada mogao samo konstatirati da seljaku nema pomoći, a obično je smrt dotičnog seljaka samo potvrdila mnijenje ostalih da liječnik ionako ne može nikomu pomoći. Kovačević je primijetio i određeno ravnodušje seljaka prema svojoj djeci kada su bila bolesna, što se kasnije počelo tumačiti ekonomskim razlozima. Zbog procesa podjele zadruga, većina seljačkih obitelji imala je tek nešto zemlje da preživi, a postojala je neprestana bojazan da će doći do daljnje razdiobe zemlje.

Tako je u jednoj seljačkoj obitelji sa šestoro djece, njih troje već umrlo od difterije, dok je preostalo troje (dva sina i kćer) bilo bolesno. Roditelji su znali da će živote svoje djece spasiti cijepljenjem, no otac je od liječnika tražio da serum dobiju samo jedan sin i kćer, jer “ako

oba sine prežive, podijelit će zemlju.”²³ U Tablici 1. su prikazani podaci iz 1875. godine o brojevima liječnika, ranara, primalja, veterinarara i konjskih vidara na području križevačke i bjelovarske podžupanije. Prema navedenim postocima, iznijeti podaci odgovarali su onima na razini tadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

U imeniku zdravstvenog osoblja na području Kraljevsko hrvatsko-slavonske-dalmatinske zemaljske vlade za 1879. godinu, pojavljuju se i imena liječnika te ranarnika za sve podžupanije u Hrvatskoj i Slavoniji. Tako su u podžupaniji bjelovarskoj liječnici bili: dr. Josip Hoferer, c. kr. p.l., dr. Avelin Roblek, gradski fizik, dr. Isidor Šlik, podžupaniji liječnik, dr. Aleks Valčić, dr. Andre Ziegelmueller, c. kr. p.l. umirovljen u Bjelovaru, dr. Antun Kohn, podžupanijski liječnik u Đurđevcu, dr. Ljudevit Havliček, podžupanijski liječnik u Garešnici. Kao ranari u Bjelovaru su zabilježeni: Ljudevit Horvat u Ivanskoj, Blagoje Kovačić u Grubičnom polju i Petar Zrelec u Đurđevcu. Kao veterinarari Ljudevit Grof u Bjelovaru i Vid Vrbouca, također iz Bjelovara. Ljekarne su držali Rudiislav Svoboda u Bjelovaru, i Aleksandar Fibić u Đurđevcu.

U podžupaniji križevačkoj liječnici su bili dr. Josip Derenčin, podžupanijski liječnik u Križevcima, dr. Ivan Konarzewsky, gradski fizik u Križevcima i dr. Ignjat Hofman, podžupanijski liječnik u Vrbovcu. Kao ranarnici se spominju Dragutin Wimmer u Križevcima i Franjo Steiner

Tablica 1. Zdravstveno osoblje i broj ljekarni na području Hrvatsko-slavonske-dalmatinske zemaljske vlade 1875. godine.²⁴

Podžupanija	Broj stanovnika	Liječnika	Ranara	Primalja	Veterinarara	Konjskih vidara	Ljekarne - ručne i javne
Bjelovarska	76.028	4	14	12	1	1	4
Križevačka	48.600	1	8	5	2	2	3

22 O Niemčićima je u svom *Domu* pisao i Antun Radić. Hvalio je njihovu “prirodnu” seljačku inteligenciju i ukazivao na to da oni nisu varalice ili vračevi, te da je to “kuća koja stvarno zna liečiti bjesnoću. Kako lieče Niemčići, to je njihova tajna, koja prelazi sa otca na sina” hrvatska vlada je htjela kupiti od Niemčića tu tajnu, ali je to zaspalo “ možda zato, što se učeni vladini doktori stide, da prosti seljaci više znadu od njih “” Vidi u: “Bjesnoća”, *Dom - list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk*, br. 1 (16. siječanj 1902.), 13.

23 KOVAČEVIĆ, Milan (1896/1897“): Kotar Gjurgjevac, *Liječnički vjesnik*, br. 55., 275-277.

24 Tablica je bazirana na podacima iz *Liječnički vjesnik*, br. 5 (1877), 76-77.

u Svetom Ivanu Žabnom. Veterinari su bili Josip Šipušić i Josip Ubl, kao profesor na gospodarskom šumarskom učilištu u Križevcima, dok su ljekari bili Aleks. Brotsky u Križevcima i Dragutin Neuman u Vrbovcu.²⁵

Svaki kotar se sastojao od četiri uzadružene zdravstvene općine od kojih je svaka imala svoga liječnika. Tako je u prosjeku jedan liječnik bio odgovoran za otprilike 11.000 ljudi. U podžupaniji bjelovarskoj je 1875. godine na jednog liječnika dolazilo 19.000 ljudi, a u podžupaniji križevačkoj 48.600 ljudi. U gradovima je situacija s liječnicima bila znatno bolja, jer je u “gradovih liečničkog osoblja u obilju”. Tako su u Bjelovaru 1875. godine na 2.690 stanovnika bila tri liječnika i tri ranara te osam primalja, dok je u Križevcima na 3.230 stanovnika bio jedan liječnik, dva ranara i tri primalje.²⁶

U Tablici 2. iskazani su podaci o broju umrlih osoba u gradovima središnje Hrvatske, pri čemu je svaki treći umrli bilo dijete do pete godine starosti. Smrtnost djece je bila vrlo velika. Od zaraznih bolesti, difterije i škrljetine, najviše umrlih od svih je gradova imao Bjelovar, te je od tih bolesti jedanaestero djece i umrlo. U Bjelovaru su se plućne bolesti pokazale kobnima za 26 odraslih, dakle jedna četvrtina je umrla od tih bolesti. U izvještaju za 1876. godinu, u podžupaniji bjelovarskoj, koja ima 73.338 stanovnika, pomrlo

je 2.680 osoba. Među mrtvima je bilo 1.277 djece ispod sedme godina života, što čini 47,6% ukupno umrlih, dakle 10% više nego u gradu.²⁸ Ti podaci ne odudaraju od podataka pomora djece na razini Hrvatske i Slavonije, jer je te godine i u drugim gradovima zabilježen znatan pomor djece do pete godine starosti. Prema zaključku liječnika, te godine nije bio znatnijih zaraznih bolesti u gradovima, pa se zaključuje da se uzrok tome može tražiti u “pogledu hrane, čistoće i ostale njege.”²⁹

Zbog nehigijene je i na Ratarsko-šumarskom učilištu u Križevcima izbila “očna trahomska užgalina”. Zapravo, riječ je o kroničnoj upali očne spojnice (tzv. kronični keratokonjunktivitis) koja, ako se ne liječi, dovodi do njenog trajnog oštećenja. Uz to, oštećuje se i rožnica što rezultira sljepoćom. Inkubacija obično traje tri do deset dana. U područjima gdje je trahom endemska bolest, ljudi se, preko prljavih ručnika ili prstiju, zaraze još kao djeca. Ta bolest se tako proširila Učilištem da je nastava bila prekinuta. Pri pregledu zdravstvenog povjerenstva od 18. kolovoza 1876. godine, kod učitelja i njihovih obitelji nije nađena pojava te bolesti, ali zato je na Ratarnici, od 56 osoba, nađeno samo 11 zdravih. Broj bolesnika dovoljno se snizio tek potkraj studenog i zaraza je suzbijena, pa su se predavanja mogla ponovo normalno održavati.³⁰

Tablica 2. Broj umrlih u gradovima središnje Hrvatske 1875. godine s postotkom udjela djece među umrlima²⁷

Grad	Broj stanovnika	Pomrlo			Na 1000 stan. mrtvih	Od ukupnog broja su djeca do 5 godina	Postotak mrtve djece do 5 godina
		muških	ženskih	ukupno			
Bjelovar	2.690	56	51	107	39,7%	29	27,1%
Križevci	3.230	47	41	88	27,2%	29	32,9%
Koprivnica	5.680	93	70	163	28,6%	54	32,5%
Ivanić	654	10	12	22	33,6%	10	45,5%
UKUPNO	12.254	206	174	380	32,2%	122	35,6%

25 “Imenik svega zdravstvenog osoblja u području kr.hrv.-slav.-dalm.-zem. Vlade”, *Liječnički vjesnik*, br. 1 (1879), 1-3.

26 *Liječnički vjesnik*, br. 5 (1877), 74.

27 Podaci iz *Liječnički vjesnik*, br. 3 (1877), 34.

28 *Liječnički vjesnik*, br. 3 (1877), 35.

29 *Liječnički vjesnik*, br. 3 (1877), 35.

30 “Očna trahomska užgalina”, *Liječnički vjesnik*, br. 6 (1878), 88.

Tablica 3. Pregled vjenčanja, poroda i umrle djece u gradovima središnje Hrvatske 1875. godine.³¹

Grad	vjenčanja	Rodilo se			Umrlo		
		muško	žensko	ukupno	muško	žensko	ukupno
Bjelovar	54	45	41	86	56	51	107
Križevci	19	34	62	96	47	41	88
Koprivnica	67	102	100	202	93	70	163
Ivanić	4	8	7	15	10	12	22
Ukupno	144	189	210	399	206	174	380

Prema gore navedenoj tablici, ukupni broj rođene djece od broja umrle djece veći je za devetnaestero djece. Od navedenih gradova, u godini 1875. samo je u Križevcima i Koprivnici broj rođene djece nadmašio broj umrle djece. U Križevcima za njih osmero, a u Koprivnici za njih 39-ero. Bjelovar je zabilježio pad za 21 dijete, dok je u Ivaniću došlo do pada za sedmero djece. Kao i kod poroda, tako i kod broja umrle djece, više je umrle muške djece. Za godinu 1875. nema izvještaja za seoske općine, jer nije bilo nikakvih podataka.

Treba napomenuti da je smrtnost djece između prve i pete godine života, zbog izrazite osjetljivosti dojenčadi i male djece, prema nepovoljnim socijalnim i higijenskim uvjetima životne okoline, najbolji pokazatelj ne samo zdravstvenog stanja u tih dobnih skupina nego i cjelokupnog socijalno-ekonomskog razvitka društva u kojem su živjeli. Podaci o broju smrtnosti djece nekoga kraja omogućavaju nam ustanovljavanje raznih socioekonomskih stanja te zajednice (siromaštvo, glad, nehigijenski uvjeti života, nepostojanje ili nerazvijenost zdravstvene zaštite), koja su primarni uzrok smrti djece u tim dobnim skupinama.³² Prema Mardešiću, što je društvo slabije razvijeno, time je apsolutna i relativna vrijednost izdataka za zdravlje manja, zdravstvena zaštita slabije razvijena, a smrtnost djece, kao najosjetljivije skupine, veća.³³

U komparaciji s razvijenim zemljama zapadne Europe prikazuju se komparativno podaci za grad Križevce i grad Zagreb u odnosu na podatke iz Belgije i Francuske. Tako je u Križevcima pomor djece do prve godine starosti 1876. godine bio 17,8%, a do sedme godine 25,0%, dok je u Zagrebu iste godine do jedne godine starosti djece pomrlo 21,2%, a do desete godine 9,5%. U Belgiji i Francuskoj je pomor djece do prve godine starosti iznosio samo 6,4%, odnosno 7,8%, dok su se dalje postoci samo smanjivali. Na kraju se donosi porazan zaključak da "ako su takovi odnošaji kod nas po svuda pak trajni, odkud da srpimo snagu za samostalan politički život, kad nam pučanstvo ne prevaliv najkriepčiju dobu mire i nestaje."³⁴

Povremeno su se pojavljivale i razne epidemije koje su doslovce "kosile" ljude. Tako su se početkom 1880. godine u općini Ivanjskoj, a koja

Grafikon 1. Pomor djece do prve godine starosti 1876. godine u gradovima središnje Hrvatske u odnosu na zemlje zapadne Europe (Belgija i Francuska).³⁵

31 Podaci iz *Liječnički vjesnik*, br. 3 (1877), 36.

32 MARDEŠIĆ, Dušto (1991): *Pedijatrija*, Školska knjiga, Zagreb, 12.

33 MARDEŠIĆ, *Pedijatrija*, 8.

34 *Liječnički vjesnik*, br. 7 (1878), 106-107.

35 *Liječnički vjesnik*, isto. Iako su komparacije između hrvatskih gradova s tadašnjim velikim europskim državama prilično neadekvatne, one su u *Liječničkom vjesniku* jasno prezentirane kao veliki nedostatak hrvatskog zdravstva.

je potpadala u podžupaniju bjelovarsku, iznenada pojavile boginje koje su zahvatile sedam sela te općine. U tim selima oboljelo je 45-ero ljudi (5 muškaraca, 4 žene i 36 djece). Nakon nekog vremena 20 ih je uspjelo ozdraviti, 8 ih je umrlo, a 17 bolesnih je preostalo. Cijepljenje koje je uvedeno prošlih godina imalo je uspjeha kod školske djece, koja su većinom cijepljena, te se kod njih bolest pojavila u blažem obliku. Kod odraslih, koji uglavnom nisu bili cijepljeni, bolest je u obliku “pravih žestokih koza”.³⁶ Kasnije postoji izvještaj da su se boginje povukle krajem siječnja 1880. godine, te da su ukupno oboljele 62 osobe (42 djece), od kojih je 10 umrlo.³⁷ O tome je pisao i Antun Radić i kasnije, kada je opominjao seljake da “pak bolje pazite na svoje konje, nego li na svoju djecu i na se. Čitali ste već, da se nama Hrvatima rodi mnogo više djece, nego Švabama, ali nam to ništa ne koristi jer od nikakve pazke djeca nam više puta padaju mrtva, kao muhe u jesen.”³⁸

Međutim, zarazne bolesti prijetile su i gradovima. Tako se, prema novinskim izvještajima, Bjelovar pripremao za borbu protiv kolere koja je grad zahvatila početkom jeseni 1892. godine. Osnovan je i *Zdravstveni odbor grada* na čelu s gradonačelnikom u kojemu su bila tri liječnika. Već na prvoj sjednici propisano je strogo čišćenje “nečistih mjesta” uz prijetnju globe od 100 forinti. Donesena je i odluka da se onaj oboljeli koji se može potpuno izolirati može ostati kod kuće, ali da se oni koji su umrli u stanu moraju odmah otpremiti na groblje. U slučaju da bude više oboljelih “na osamljenom mjestu” treba sagraditi drvenjare, a za slučaj potrebe, “tamo gdje se s logorišta polazi za stare Plavnice,”³⁹ o gradskom je trošku, navodno počela i brza gradnja improvizirane bolnice od opeke i drva za slučaj potrebe.

Jedan od razloga koji je doprinio lošem zdravstvenom stanju na selu bio je i ekonomski proces dioba i raspadanja kućnih zadruga koji se proces vrlo intenzivirao u tom prijelaznom razdo-

blju od 1871. do 1885. godine. U tom su razdoblju donesene zakonske odredbe o kućnim zadrugama čime je njihova dioba znatno liberalizirana, što je doprinijelo još jačem rasapu zadruga, iako je vlada nastojala kasnije ublažiti taj proces. Takav ubrzani proces raspadanja kućnih zadruga još je više doprinio općem osiromašenju toga kraja, te su bili i izraženi socijalni buntovi stanovništva, što se sve više odražavalo i na nedostatak te nemogućnost općeg napretka higijenske potrebe stanovništva.⁴⁰ Takvom stanju pridružilo se i nedovoljno izražen porast osnovnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, dok je 1874. bilo 1208 osnovnih škola, za deset godina broj je porastao samo na 1248 škola, a i osposobljavanje učiteljskog kadra išlo je vrlo sporo.⁴¹

Obavljanje liječničke profesije uvelike je ovisilo o osobnoj inicijativi pojedinog liječnika, koji je sam ukazivao mještanima da su suvremene medicinske tehnike ipak bolje od narodskih umotvorina. Tako imamo primjer, zapravo priču, koju je ispričao veliki bilježnik Bjelovarsko-križevačke županije Bude Budisavljević koji je pozvao svog dobrog prijatelja na mjesto kotarskog liječnika u Bjelovaru, te je on i stigao 1871. godine u Bjelovar. Prema zapisu: “Sve dužnosti svoga zvanja obavljao je novi kotarski liječnik vanredno savjesno i revno; ali za malo mjeseci tolika je nastala uprava navala iz okolnih sela u kotar, kamo je bolesnicima trebalo liječnika, da je moj čestiti prijatelj nerijetko, kad bi kući prispio na konak, malne padao od umora. Ubrzo sam doznao s više pouzdanih strana, da je toj navali glavnim uzrokom ne samo velika, rijetka požrtvovanost liječnikova, već i to, što je od bolesnika vrlo malo prima naplate, od siromašnijih ništa, dapače po gdje kom sirotanu da o svom trošku nabavlja i šalje lijekove. Vidjevši ga jedne večeri opet posve lomna, spočitnem mu predobro srce i dovrgnem, da bi njegov postupak ne malo mogao natrunti njemu zdravlje, već i bilo kad i njegovom nasljedniku na malo otešćati materijalno stanje.”⁴²

36 *Liječnički vjesnik*, br. 1 (1880), 12.

37 *Liječnički vjesnik*, br. 1 (1880), 28.

38 “Čuvajmo drvo života”, *Dom - list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk*, br. 14 (24. srpanj 1902), 222.

39 *Tjednik bjelovarsko-križevački*, br. 49 (12. IX. 1892), 2. Vidi i: Berghofer, Mladen (1970): *Povijest zdravstvene službe u Bjelovaru*, u: *Zbornik radova Medicinskog centra “Dr. Emilija Holik”*, Bjelovar, 7-67.

40 VOJNOVIĆ, Kosta (1885): *Seoska obitelj kod Hrvata i Srba*, *Mjesečnik pravničkog društva* 1., Zagreb 16-26. Više o problemu raspada vojno-krajiških zadruga u: PAVLIČEVIĆ, Dragutin (1989): *Hrvatske kućne zadruge* Zagreb.

41 OGRIZOVIĆ, Mihajlo (1980): *Likovi istaknutih pedagoga II*, Zagreb, 48.

42 “Listak, Pred po vijeka u Krajini staroj”, *Liječnički vjesnik*, br. 4., (1913.), 183.

Bolestima su bile podložne i životinje, koje su bile u velikoj blizini ljudi, ponekad i u istim prostorijama, a u bjelovarskom i križevačkom kraju u 70-tim godinama posebno je harala goveđa kuga. Godine 1874. goveđa se kuga pojavila u bjelovarskom kotaru, a zatim je početkom 1875. godine pogodila mjesta Gudovac, Galovac, Stare Pavljane, Prgomelje i Rovišće. Goveđa kuga posebno je pogodila područje Đurđevca 1880 godine, koje sa nalazilo u bjelovarskoj podžupaniji, te je, prema podacima podžupanijskog liječnika dr. Khona i podžupanijskog živinara Ljudevita Grafa, ipak uspješno suzbijena u Dugoj Gredi i kraj Ferdinandovca, te je spriječeno njeno daljnje širenje, a od 138 grla goveda, uginulo 105 grla.⁴³ Tada je stočna kuga pogodila i šire krajeve, pa je došlo do cikličnog lanca nevolja. Zbog zabrane kretanja stoke, da ne dođe do širenja bolesti, sajmovi ostaju bez žita, posebno u gradovima do kojih tada još nije došla željeznica. Bez prodaje i kupnje seljaci nemaju gotovog novca da plate porezne obveze. Početkom osamdesetih godina ustalila se i veterinarska praksa pregledavanja stoke, pa tako imamo izvještaje kraljevskog kotarskog veterinara za kotar Križevci Lavoslava Lutliskoga da on “obavlja razgledbu marve za klanje i mesa točno po propisima uredbe kralj. zemaljske vlade.”⁴⁴ Daljnji napredak po pitanju suzbijanja zaraznih bolesti kod stoke napravljen je 1901. godine. Tada je u Križevcima otvoren Kraljevski hrvatsko-slavonski zemaljski bakteriološki zavod.⁴⁵

Prema raspoloživim izvještajima iz *Liječničkog vjestnika*, djecu su najteže u tom razdoblju pogađale ospice (dobrac), koje su u podžupaniji križevačkoj “pogodile krajeve u općini sudovačkoj, sv. Petarskoj i farkaševačkoj, gdje je cieloga travnja pošastno potrajao “ od dobrca u ta tri sela oboljelo je 51 djetje, od toga 40 ih je ozdravilo, 11 pako pomrlo. Što je povod tolikomu pomoru (21%) ne dade se iz manjkava izvješća razabrati.”⁴⁶ Nakon

toga su poduzete mjere cijepljenja tako da je pri sljedećoj pojavi bolesti u Vojakovcu i Kloštru oboljelo 14-ero djece, ali je bolest bila znatno blaža i nije bilo smrtnih slučajeva.⁴⁷

I u podžupaniji bjelovarskoj ospice su se često pojavljivale, “u tri puta pošastno “ najprije je buknuo u Ivanskoj i Berečkoj općini u 8 prepunih spavaćih dvorana u odgojilištih”, jer se nisu poštovala pravila o broju djece u svakoj dvorani. Problem su bila i prenočišta koja su tada postojala u svakome gradu, te su se onamo sklanjali siromasi bez kuće. Preporuča se i vlasnicima tvornica da omoguće svakom radniku “ono najmanje prostora zraka, što se ima ravnati po vrsti produkcije, te da se zrak sad više sad manje osmradi.” Također se ukazivalo da su prostorije gdje radnici rade znatno niske, a u “nizkih smo sobah neugodno stisnuti, jer tuj i smjesa i obnova zraka otežčana, a ljeti postanu preniske sobe nešnošljivoj sparne.”⁴⁸ Sljedeće 1878. godine podžupaniju bjelovarsku su napale boginje, te je osam sela bilo zaraženo, većinom djeca. Od 62 zaražene osobe (od čega 50-ero djece) 35 je ozdravilo, 10 umrlo, a 17 je još pod nadzorom.⁴⁹

Evo kako je u *Liječničkom vjestniku* iz 1884. godine izgledao izvještaj primariusu bjelovarske bolnice (Sveobće javne županijske bolnice u Belovaru) i gradskog fizika dr. Avelina Robleka: “Ova bolnica je sazidana god. 1845., imade prostorija za 130-140 postelja. Sobe su velike i visoke, te odgovaraju zahtjevom, koji se pred bolnicu stavljaju. Od nove godine preuzele su milosrdne sestre iz Zagreba dvorbu bolestnika, te se već danas znatni napredak glede čistoće, bolje podvorbe, boljeg nadzora i gospodarenja vidi. Koncem godine 1884. preostalo je u bolnici 23 bolesnika, do. 1. listopada došlo je bolestnih 439, te koncem rujna preostalo je u bolnici 39 bolestnika. Odspušteno je iz bolnice do 1 listopada izličenih 294, popravljenih 52, neizličenih 32, a umrlo je 22. U zavod za umobolnicu u Stenjevcu odpremijeno je 10 bolestnika akutnim bolestmi. Statistički izkaz o vrsti bolesti, smrti i o dobi liječenih itd. predložiti će se koncem godine - kod operacija pomažu dragovoljno svi ovdašnji civilni i vojni

43 Hrvatski državni arhiv, Fond Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, registri 1872.-1888., kutija 238, godina 1875., kutija 479, godina 1880. Vidi i: LUKAČEVIĆ, Josip (1991): Neki podaci o veterinarsko-medicinskoj djelatnosti na širem i užem području bjelovarske općine u 18. i 19. stoljeću, *Veterinarska stanica* 22/4., 229.-232.

44 LUKAČEVIĆ, “Neki podaci o veterinarsko-medicinskoj djelatnosti na širem i užem području bjelovarske općine u 18. i 19. stoljeću”, 231.

45 HUSINEC, *Fran Gundrum Oriovčanin: gradski fizik u Križevcima*, 25.

46 *Liječnički vjesnik*, br. 6 (1877), 99-100.

47 *Liječnički vjesnik*, br. 8-9 (1880), 103.

48 *Liječnički vjesnik*, br. 6 (1879), 85-86.

49 “Epidemiološke vijesti”, *Liječnički vjesnik*, br. 1 (1880), 28.

liečnici, a c.kr marodna kuća posjeduje potrebno kirurgično oruđe ovdašnjoj bolnici, koja je na orudju i na rublju odviše siromašna.” U posebnom izvješću za grad Bjelovar naglašava se da je tuberkuloza ovdje najsmrtonosnija bolest od koje je umrlo 24% svih umrlih u gradu.⁵⁰ Liječnički vjesnik je uredno javljao o svim administrativnim promjenama među liječničkim osobljem, tako je 1880. mjesto gradskog fizika ostalo prazno nakon odlaska dosadašnjeg fizika J. Konarževskog natrag u Poljsku, te će se mjesto “skoro popuniti istim stručnjakom”.⁵¹

Zaključak

Zdravstvene prilike u Podžupanijama bjelovarskoj i križevačkoj nisu bile ništa bolje nego u ostalim dijelovima Hrvatske, osim možda jedino nešto bolje nego u južnoj Dalmaciji, gdje se često pojavljivala glad i posvemašnja neimaština.⁵² Može se primijetiti da je nivo higijenskih uvjeta na selu u Podžupanijama bjelovarskoj i križevačkoj bio izrazito loš, uz nisku zdravstvenu zaštitu i slab životni standard, uzrokovao povećanje smrtnosti među stanovništvom, napose djecom. Izvještaji i statistika koji su objavljeni u *Liečničkom vjestniku* pokazuju međusobnu povezanost socijalno-ekonomskih i zdravstvenih prilika, pri čemu je visoka smrtnost djece do sedme godine starosti indikativni pokazatelj te povezanosti. U procesu modernizacije koji je zahvatio hrvatske zemlje u drugoj polovici 19. stoljeća, kao prvi vjesnici “modernog” doba, liječnici su se pojavili

na hrvatskom selu. Oni nisu bili samo pasivni promatrači. Zahvaljujući njihovim člancima i statističkim izvještajima objavljivanim u *Liečničkom vjestniku*, hrvatska historiografija ima bolji uvid u kretanje pučanstva i zdravstvene prilike na selu. Prema Despalatović oni nisu bili samo to, već i važni javni radnici, svojevrsne “kulturne vođe” naroda. Oni su na svojoj koži osjetili svu težinu sukoba između tradicionalne seljačke kulture i kulture novoga doba.

Summary

Diseases and humans “eternal rivals” - health service in Bjelovar and Križevci areas 1874-1884. Contributions

Keywords: subcounties, Bjelovar, Križevci, health, infectious diseases, *Liečnički vjestnik*, children mortality

The author describes sanitary conditions in villages and cities of Bjelovar and Križevci and their surroundings from 1877 to 1890 as recorded in ‘*Liečnički vjestnik*’ (‘Medical journal’ of the time) and some other sources. The paper stresses the problems of modern health institutions organization, hospital treatment and medical care in the area and gives statistical tables presenting mortality rate caused by various diseases at the time, especially among infants.

50 *Liječnički vjesnik*, br. 7, (1884), 114.

51 *Liječnički vjesnik*, br. 1, (1880), 28.

52 GLAVINA, Frano (1980): Povijest zdravstvene kulture Makarske i njenog primorja, *Grada i priloga za povijest Dalmacije*, br. 10., Split, 19-78. Vidi i: ANUŠIĆ, Nikola (2006): Rajna smrt” “ prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Vol. 38., Zagreb, 161-175.